

Sociaal-liberale grensverkenningen

Mr. Hans van Mierlo Stichting

Beloon

prestatie

en deel

de welvaart

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

2016 ©
Mr. Hans van Mierlo Stichting

ISBN/EAN
978-90-825066-0-0

Sociaal-liberale grensverkenningen

Beloon prestatie en deel de welvaart

Sociaal-liberale grensverkenningen

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijke en economische proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden, dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Voorwoord

‘Bij de beoordeling van de inkomens- en vermogensverdeling gaat de partij uit van de wenselijkheid van een redelijk evenwicht tussen sociale rechtvaardigheid en economische doelmatigheid’, zo schreven de oprichters van D66 al in hun Appèl. Daarmee plaatste men zich decennia voor het aanvaarden van het formele predicaat ‘sociaal-liberaal’ in een duidelijke economische positie: niet links en niet rechts. Deze categorieën hebben nooit vat gehad op sociaal-liberalen in Nederland, wat in 2011 nog eens bevestigd door de Van Mierlo Stichting met het uitbrengen van de publicatie ‘Ordening op orde’, waarin helder werd gesteld dat sociaal-liberalen geen a priori voorkeur hebben voor markt, staat of mensen onderling. Steeds opnieuw moet per geval bepaald worden welke manier van organiseren de voorkeur geniet. En die houding houdt ook een verplichting in: het gewenste redelijke evenwicht kent frequente verstoringen.

Om te helpen aan deze verplichting te voldoen biedt een richtingwijzer als ‘Beloon prestatie en deel de welvaart’ houvast. In dit essay werkt de Van Mierlo Stichting uit waarop dit gebaseerd is en welke argumenten daaruit volgen.

Met dit essay wordt een reeks van vijf teksten over de richtingwijzers voor een progressieve, sociaal-liberale politiek voltooid. Een reeks die begon met ‘Vertrouw op de eigen kracht van mensen’ in 2009. Het gedachtegoed in deze essays is doelbewust opgeschreven om lang mee te kunnen gaan. Ik hoop en vertrouw dat deze vijf boekjes de lezer nog lange tijd zullen kunnen prikkelen, inspireren en voeden! Veel leesplezier gewenst.

Jan Willem Holtslag

Voorzitter Mr. Hans van Mierlo Stichting
Den Haag, maart 2016

Inhoudsopgave

pagina 18

Het individu

pagina 28

Mensen onderling

pagina 44

De staat

pagina 12

Inleiding

pagina 36

Sociaal-liberale richtingwijzers

pagina 54

Afsluitend

pagina 58

Uitdagingen in de politieke praktijk

Inleiding

Mag iemand met een bijzonder talent, bijvoorbeeld een virtuoze voetballer of een ingenieuze technicus, daar ook miljoenen aan verdienen? Vinden we dat eerlijk? En wat als iemand niet de mazzel heeft om te worden geboren met een bijzonder talent? Is het dan eerlijk dat hij maar weinig verdient? Of juist veel, terwijl niemand precies weet wat zijn prestatie is? En als iemand wel de aanleg heeft om arts te worden, maar door arme ouders niet de kans krijgt om dit talent te ontwikkelen – omdat er bijvoorbeeld geen geld is of geen tijd – vinden we dat rechtvaardig?

Wat vinden we rechtvaardig? Een ogenschijnlijk eenvoudige vraag waarop het antwoord echter niet zo snel gegeven is. Een wettelijk vastgesteld minimumloon lijkt rechtvaardig, maar wat als juist daardoor veel mensen geen werk kunnen krijgen? En is een topbelastingtarief van 49,5 procent rechtvaardiger dan 52 procent? Wat als rechtvaardig wordt beschouwd, is de uitkomst van een maatschappelijk debat tussen mensen onderling in de samenleving. En hangt af van de specifieke omstandigheden. Dit essay zet de uitgangspunten en principes uiteen die belangrijk zijn voor sociaal-liberalen om het maatschappelijk debat over sociale rechtvaardigheid **■** in en aan te gaan. Een debat dat gaat over verschillen in inkomen en vermogen, maar ook over de vraag of we een bijstandsgerechtigde mogen dwingen om een tegenprestatie te leveren voor een uitkering. Of wat te doen met een onverzekerde zzp'er die arbeidsongeschikt wordt.

Voor sociaal-liberalen vormt de richtingwijzer 'Beloon prestatie en deel de welvaart' hierbij een leidraad. Net als alle liberalen vinden sociaal-liberalen het rechtvaardig dat het uitmaakt wat je doet als individu en dat je de vruchten mag plukken van de arbeid die je levert. Dat de dingen die je doet of juist niet doet – je eigen verdiensten (*merites*) – bepalen of je succes hebt in je leven. Dat wie hard werkt, daarvoor een beloning verdient. Hieruit spreekt niet alleen waardering voor het individu, maar dit zorgt bovendien voor vernieuwing en ontwikkeling in de samenleving, met kansen voor anderen. Het is vervolgens verleidelijk om 'deel de welvaart' te zien als een *sociale* correctie achteraf, waarmee we de harde kantjes van het *liberale* belonen van prestatie wat verzachten. Dit doet echter volstrekt geen recht aan wat sociaal-liberalisme betekent. Het *sociale* van het sociaal-liberalisme omvat het fundamentele besef dat vrije individuen leven

■ Rechtvaardigheid heeft betrekking op alle domeinen van het samenleven tussen mensen. In dit essay staat alleen de rechtvaardigheidsvraag in het sociaal-economische domein centraal, wat we ook distributieve rechtvaardigheid noemen.

in en beïnvloed worden door een samenleving. ■ Door andere mensen dus. En dat hiermee ‘eigen’ verdiensten bijna nooit alleen aan onszelf te danken zijn, maar mede mogelijk worden gemaakt door de mensen om ons heen, op vele zichtbare en minder zichtbare manieren. Door onze ouders, familie, vrienden, leraren, burens, maar ook door toevallige ontmoetingen op straat, de groenwerker die het park in de buurt onderhoudt en door ‘de samenleving’ in abstracto. Sociaal-liberalen beseffen bovendien dat niet iedereen hierbij evenveel mazzel heeft; de mazzel dat juist jij de genen hebt meegekregen om een virtuoze voetballer of hartchirurg te worden, met stimulerende ouders of leraren, en geld om te gaan studeren. Of juist de pech dat je van dit alles niets hebt. Het behoeft geen betoog dat iemand die geboren wordt in een arm gezin, met een andere culturele achtergrond en in een arme buurt vaak al op achterstand staat in het leven. Sociaal-liberalen zijn zich bewust van deze stimulerende dan wel belemmerende invloed van de sociale omgeving op het individu. We delen de welvaart omdat we schatplichtig zijn aan anderen en de samenleving als geheel; we belonen prestatie omdat we daar allen beter van worden. Voor ons vormt de richtingwijzer ‘Beloon prestatie en deel de welvaart’ dan ook één sociaal-liberaal geheel: we belonen prestatie omdat we daarmee de welvaart kunnen delen, zodat mensen een gelijke kans krijgen om een prestatie te kunnen leveren.

Dit essay werkt dit sociaal-liberale perspectief op sociale rechtvaardigheid uit in drie delen. **Deel 1** van dit essay begint bij het individu en zijn vrijheid om iets van zijn eigen leven te maken en zich op zijn geheel eigen manier te ontwikkelen. Ons meritocratische ideaal, waarbij verdienste of *merites* leidend zijn, kan alleen maar rechtvaardig zijn onder de voorwaarde van (het stre-

■ Sociaal-liberalisme betekent ruwweg ‘vrijheid in verbondenheid’ (*libertas*, vrijheid; *societas*, bondgenootschap).

ven naar) kansengelijkheid: een gelijke kans voor het individu om te worden wie hij of zij in potentie is of wil zijn. ■ **Deel 2** plaatst het individu in de samenleving. Individuele inspanning met eventueel bijkomend succes draagt bij aan de welvaart van het geheel en het geheel draagt op zijn beurt bij aan individueel succes. Juist vanwege deze interdependentie vinden we het rechtvaardig dat we zowel prestatie belonen als de welvaart delen. En dat hierbij de meest succesvollen meer bijdragen aan de samenleving dan de minder succesvollen. **Deel 3** gaat in op de rol van de staat, die zowel het belonen van individuele verdienste en inspanning mogelijk maakt als de welvaart verdeelt. Na een korte afsluiting die sociaal-liberale waarden op het gebied van sociale rechtvaardigheid samenvat, duiden we in de **Epiloog** een aantal concrete sociaal-economische vraagstukken vanuit het sociaal-liberale perspectief van dit essay.

■ Dit essay gaat in zekere zin dus ook over ‘sociale vrijheid’. Voor sociaal-liberale gedachten over *politieke* vrijheid, zie: ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’ (Van Mierlo Stichting, 2015).

Het individu

[Deel 1]

Wie hard werkt, verdient daarvoor iets extra's. Maar wat als iemand door een slechte gezondheid moeilijk kan werken? Of door een taalachterstand of andere huidskleur weinig kans maakt om überhaupt aan de slag te gaan? Zijn er grenzen aan het plukken van de vruchten van je eigen werk of, omgekeerd, aan het betalen van een prijs voor een slechte uitgangspositie of pech in het leven?

Het zal niet verbazen dat voor sociaal-liberalen 'individuele vrijheid' het startpunt is in de discussie over sociale rechtvaardigheid. Wij vertrouwen op de eigen kracht van mensen om in vrijheid over hun eigen leven te beschikken. ■ Omdat in het publieke debat deze vrijheid vaak wordt geïnterpreteerd als 'lekker doen waar je zelf zin in hebt', is het goed om onze invulling van dit begrip nader te duiden. Allereerst is individuele vrijheid voor sociaal-liberalen geen doel op zich. Wij streven ernaar dat mensen de kwaliteit van hun leven voor de langere toekomst kunnen verbeteren. Omdat niemand voor een ander kan bepalen wat 'kwaliteit van leven' is, is individuele vrijheid voor ons zo belangrijk. Ten tweede betekent vrijheid voor ons vooral 'zelfbeschikking': het vermogen om over jezelf en jouw leven te beslissen en te beschikken. Dit betekent dat we niet alleen de vrijheid *van* bemoeienis van anderen omarmen, maar ook de vrijheid benadrukken *om* naar eigen inzicht te leven. Dit is waarom we naast bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting (vrijheid *van*...) zoveel aandacht besteden aan goed onderwijs voor iedereen (vrijheid *om*...). ■ Op deze manier ontwikkelen individuen de vaardigheden die ze nodig kunnen hebben in het leven. Dit is ook waarom sociaal-liberalen goed werk voor iedereen belangrijk vinden; werk draagt bij aan zowel economische zelfstandigheid – en daarmee zelfbeschikking – als individuele zelfverwerkelijking.

Prestatie belonen

Bij vrijheid als zelfbeschikking past het uitgangspunt dat het moet uitmaken wat je doet; dat je eigen verdienste, je eigen inspanning, bepaalt of je succes hebt in het leven. Inspanning

■ Zie het essay over de richtingwijzer 'Vertrouw op de eigen kracht van mensen' (Van Mierlo Stichting, 2009).

■ Je kan dit onderscheid ruwweg aanduiden met het verschil tussen de klassieke en de sociale grondrechten. Zie ook het essay over de richtingwijzer 'Koester de grondrechten en gedeelde waarden' (Van Mierlo Stichting, 2015).

moet worden beloond. Niet omdat mensen niet intrinsiek gemotiveerd kunnen zijn om hun best te doen en de beloning hoeft ook zeker niet alleen financieel te zijn. Maar omdat de geschiedenis ons leert wat er gebeurt met mens en samenleving als mensen niet de vruchten mogen plukken van hun werk (onder dictatoriale regimes zoals het communisme). Het demotiveert mensen en haalt de dynamiek en creativiteit uit de samenleving. Het belonen van prestatie zien wij dus als rechtvaardig. En dus ook verschil in beloning, omdat deze prestaties verschillend kunnen zijn. Hierbij past bijvoorbeeld dat je een loonsverhoging krijgt omdat je goed werk hebt geleverd. Maar niet dat iedereen dezelfde loonsverhoging krijgt, of een loonsverhoging alleen omdat je een jaar langer in dienst bent. Omgekeerd: sociaal-liberalen vinden het onrechtvaardig als iemand een inspanning levert – bijvoorbeeld een werkloze die een eigen bedrijf opstart – en daarvoor gestraft wordt, doordat hij bijvoorbeeld wordt gekort op zijn uitkering. Inspanning moet lonen!

‘Het hebben van talent is geen verdienste, wat je er mee doet wel’

In de meritocratie die wij voorstaan, staat dus verdienste centraal: dat wat je doet, de inspanning die je levert. Hierbij zijn we ons er wel van bewust dat onze ‘eigen’ verdiensten voortvloeien uit een combinatie van eigen inspanning en ijver, maar ook aangeboren talent, een kansrijke omgeving en simpelweg geluk of pech. Het hebben van een bepaald talent is geen ‘eigen’ verdienste; talent is grotendeels genetisch bepaald, daar hoeft je zelf niet veel voor te doen. Het is wel je eigen verdienste als je de moeite neemt om te ontdekken wat je talent is, en vervolgens uren oefent om dit talent te ontwikkelen. Rijk worden door het verpachten van grond die je hebt geërfd van je ouders, is niet per

definitie je ‘eigen’ verdienste. Een goed idee hebben en met het geërfde vermogen van je ouders een succesvol bedrijf runnen, kan wel je eigen verdienste zijn. We vinden dat eigen prestatie moet worden beloond, en niet of je mazzel hebt gehad, de ‘goede’ huidskleur of rijke ouders hebt, of vooraan stond bij het uitdelen van talenten. Voor ons is het meritocratische ideaal daarmee onlosmakelijk verbonden met ons streven naar kansengelijkheid.

Kansengelijkheid gaat over het minimaliseren van verschillen die er volgens ons niet toe mogen doen (bijvoorbeeld sociaal-economische achtergrond) en het vergroten van verschillen die er wel toe doen (zoals de inspanning die iemand levert). Kansengelijkheid betekent voor ons niet dat mensen allemaal hetzelfde moeten bereiken of kunnen. Of dezelfde talenten moeten hebben. Juist niet! Mensen zijn niet allemaal hetzelfde; iedereen is anders, wil wat anders, heeft andere talenten en vaardigheden en heeft andere ideeën over wat het leven de moeite waard maakt, ook het werkzame leven. Deze verschillen moeten we niet vrezen, maar juist koesteren. We hebben de arts immers net zo goed nodig als de timmerman. En vooral mag elk individu doen waar hij goed in is, voldoening uithaalt of plezier in heeft. Ook als dit betekent dat je niets wilt doen; zolang je dan maar niet verwacht daar een riant salaris voor te krijgen. Iedereen moet in onze ogen een gelijke kans krijgen om daadwerkelijk zijn eigen levenspad te volgen en daarbij zijn eigen keuzes en afwegingen te maken. Mensen zijn niet gelijk, wel gelijkwaardig.

Welvaart delen

Ons streven naar kansengelijkheid is de eerste reden om ook onze welvaart te delen. We delen onze welvaart *zodat* iedereen een gelijke kans heeft om een prestatie en inspanning te leveren op basis van zijn of haar talenten en vaardigheden. Door bijvoorbeeld voor iedereen goed onderwijs te verzorgen of toegankelijke gezondheidszorg te organiseren. Sociaal-liberalen willen alle mensen zowel de middelen verstrekken als de vaardigheden

meegeven waarmee ze hun eigen leven in vrijheid kunnen inrichten. Dit sluit aan bij de ‘capabilities-benadering’ die vooral wordt uitgedragen door de Indiase econoom en filosoof Amartya Sen en de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum. Zij stellen onder meer dat (sociaal-economische) ongelijkheid niet zozeer kan worden afgemeten aan ongelijke toegang tot bepaalde hulpbronnen (zoals vermogen of onderwijs), maar dat het gaat om de reële mogelijkheid voor een individu om te worden wie hij of zij in aanleg is. Een fiets of fietspad is niet afdoende als iemand niet ook heeft geleerd om te fietsen.

‘Succes is meestal niet volledig een eigen verdienste, en mislukking niet volledig het eigen falen’

Kansengelijkheid betekent dat we mensen de mogelijkheid bieden om te ontdekken wie ze zijn. De cruciale vraag hierbij is: hoe ver gaan we in dit streven? Betekent kansengelijkheid ook dat individuen zonder ook maar enige aanleg om bijvoorbeeld arts te worden eindelijk mogen proberen hun artsdiploma te halen met publiek geld? En moet elke droom van ieder individu vanuit het streven naar kansengelijkheid worden ingewilligd, of geldt hierbij ook altijd de afweging of bijvoorbeeld een bepaalde opleiding of beroep ook maatschappelijk nut heeft? In theorie houdt het sociaal-liberale streven naar kansengelijkheid op wanneer dit genetische aanleg zou moeten compenseren. Dit is allereerst immers onmogelijk, maar vooral zou dit gelijkheidsstreven de kracht van verschil in een samenleving tenietdoen. We delen onze welvaart om gelijke kansen te creëren voor individuen om iets van het eigen leven te maken, niet om gelijke uitkomsten af te dwingen. Kansengelijkheid betekent dus dat elk individu een

kans moet hebben om timmerman of arts te worden, niet dat iedereen het ook daadwerkelijk kán worden en niet dat de timmerman en arts evenveel moeten verdienen. De ‘waarde’ van een bepaald beroep of prestatie wordt door mensen onderling in de samenleving bepaald (zie deel 2 van dit essay).

We delen onze welvaart ook om een tweede reden. Zelfs als iemand een eerlijke kans heeft gekregen en gegrepen om bijvoorbeeld verpleger te worden, dan nog kan hij te maken krijgen met pech in het leven. Pech kan immers iedereen overkomen. Hij kan een slechte gezondheid hebben of een paar keer ontslagen worden vanwege reorganisaties. Pech en mazzel horen bij het leven; dit accepteren is lastig in onze 21^e-eeuwse meritocratische samenleving waarbij succes wordt gezien als een eigen verdienste en mislukking als eigen falen. Maar juist vanwege de onmaakbaarheid van het leven dragen we vanzelfsprekend zorg voor elkaar. Sociaal-liberalen willen daarom dat iedereen altijd een basis heeft om op terug te vallen. Vertrouwen op de eigen kracht van mensen, maar laten niemand aan zijn lot over. Bovenal omdat we dit onrechtvaardig vinden, maar ook omdat uiteindelijk iedereen beter af is als we zorgen voor de mensen die tussen wal en schip dreigen te geraken.

Rechtvaardige en onrechtvaardige ongelijkheid

Onder de voorwaarde van kansengelijkheid en bovenop deze basis voor iedereen, accepteren sociaal-liberalen dus verschil in beloning. Iemand die uitmuntend presteert, verdient daarvoor een beloning. Deze ongelijkheid vinden we rechtvaardig. ⁶ Achter de ‘veil of ignorance’ van de Amerikaanse filosoof John

⁶ Dit is dus iets anders dan ongelijkheid voor de wet. Een aantasting van het gelijkheidsbeginsel kan nooit rechtvaardig zijn. Zie het essay over de richtingwijzer ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’ (Van Mierlo Stichting, 2015).

Rawls – een gedachte-experiment waarbij je moet bepalen wat rechtvaardig is terwijl je bijvoorbeeld niet weet waar je geboren bent, welk geslacht je hebt en of je gezond bent – vindt bijna iedereen het rechtvaardig als een arts die de verantwoordelijkheid draagt om levens te redden, meer verdient dan een secretaresse. Beloningen voor prestaties die niet een ‘eigen’ verdienste zijn, vinden we onrechtvaardig, vooral als anderen voor die prestatie de prijs betalen. In dit licht staan we kritisch tegenover bepaalde beloningen van bijvoorbeeld topbestuurders in de semipublieke sector, *traders* bij banken of CEO’s van grote bedrijven. Want in hoeverre is die beloning echt altijd verdiend? En betalen anderen niet de rekening als het mis gaat?

Een antwoord op deze vraag kunnen we niet zonder meer geven zonder ook te kijken naar de sociale omgeving waarin het individu verkeert. Sociaal-liberalen benadrukken meer dan andere liberalen het belang van deze omgeving voor het leven van het individu. Het individu wordt in een samenleving geboren en daar zal hij verwijlen, zo stelde de Franse filosoof Montesquieu. Dit beïnvloedt hoe we denken over sociale rechtvaardigheid. Hierover gaat deel 2 van dit essay.

Mensen onderling

[Deel 2]

De definitie van een prestatie wordt bepaald in onderling debat door mensen in de samenleving. ■ Soms expliciet en duidelijk ('Dit salaris kan echt niet!'), vaker impliciet en tussen de regels door. We bepalen op deze manier samen wat de waarde van een bepaalde prestatie is, welke beloning passend is, maar ook wat hierbij een rechtvaardige welvaartsverdeling is. In dit debat koppelen sociaal-liberalen de vrijheid van individuen om te presteren en te verdienen altijd aan verantwoordelijkheid voor, en schatplichtigheid aan, de samenleving waarin ze leven.

■ Hoezeer de invulling van rechtvaardigheid de resultante is van maatschappelijk debat blijkt uit het feit dat er in de Verenigde Staten heel anders over sociale rechtvaardigheid wordt gedacht dan in Nederland. En dat we er in Nederland nu heel anders over denken dan tien of vijftig jaar geleden. Kijk bijvoorbeeld hoe snel en sterk de bonuscultuur de laatste jaren onder vuur is komen te liggen. Sociale rechtvaardigheid is tijd- en plaatsgebonden en de invulling ervan is veranderbaar. Vaak bestaat er enkel een 'overlappende consensus', zoals de Amerikaanse filosoof John Rawls dit noemt, die tijdelijk is en altijd weer kan worden betwist.

We vinden het belonen van prestatie rechtvaardig als het 'verdiend' is, zo stelden we in deel 1 van dit essay; dat wil zeggen, als de prestatie gebaseerd is op eigen verdienste en inspanning. Hieraan voegen we toe dat het belonen van prestatie ook rechtvaardig is als het persoonlijke gewin in verhouding staat tot de maatschappelijke baten of schade die de prestatie voortbrengt. Het belonen van prestaties *kan* heel goed zijn voor de samenleving als geheel; het kan zorgen voor dynamiek, creativiteit en innovatie waarvan we allemaal profiteren. Als iemand bijvoorbeeld een nieuw product op de markt brengt, kan dat tot meer werkgelegenheid leiden of kan het anderen stimuleren om een nog beter product te ontwikkelen, dat wellicht meer welvaart oplevert. Omgekeerd hebben we in landen als de voormalige Sovjet-Unie gezien wat er gebeurt als inspanning *niet* wordt beloond. Het systeem wordt inefficiënt en loopt vast, en mensen zoeken buiten de bestaande orde naar mogelijkheden om in hun levensonderhoud te voorzien. Maar niet elke prestatie is even goed voor de samenleving, en sommige prestaties kunnen deze zelfs schaden. Het maatschappelijk nut of de toegevoegde waarde van een prestatie is voor sociaal-liberalen daarom een belangrijke factor in de overweging of een bepaalde beloning ook een rechtvaardige beloning is.

Wat de markt niet kan

In dit licht staan sociaal-liberalen kritisch ten opzichte van de markt, of beter gezegd: het marktprincipe, gebaseerd op vraag en aanbod. Voor de duidelijkheid: voor ons is marktwerking een waardevol en nuttig mechanisme om efficiënte uitkomsten te genereren, mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan, zoals betwistbaarheid en transparantie. ■ Ook op het gebied

■ Zie *Ordering op Orde: voorbij een discussie over markt en staat* (Van Mierlo Stichting, 2014). Het is goed om hierbij te benadrukken dat de markt alleen maar kan bestaan bij de gratie van wet- en regelgeving, en dus een goed functionerende staat en marktmeester (zie ook deel 3 van dit essay).

van arbeid of prestaties kan het marktprincipe een houvast bieden voor het bepalen van de waarde van een bepaalde prestatie. Immers, iemand verdient veel (een hoge prijs) op de markt als hij of zij iets unieks aanbiedt: een uniek talent ⁹ (laag aanbod) of een gewild product (hoge vraag). In dit perspectief is het passend dat een ingehuurd consultant veel verdient voor het redden van een noodlijdend bedrijf, want zijn capaciteiten zijn schaars en zijn verantwoordelijkheden groot. Omgekeerd is het salaris voor een groenmedewerker in dit perspectief laag omdat veel andere mensen dit ook zouden kunnen doen.

Het verschil in salaris is wellicht een efficiënte uitkomst, maar zegt weinig over de sociale rechtvaardigheid ervan. En daar kán de markt ook niets over zeggen. Het marktmechanisme is amoreel. ¹⁰ Dat wil zeggen, de markt maakt geen onderscheid tussen goed en slecht (of rechtvaardig en onrechtvaardig), maar belooft slechts dat wat schaars is. Voor alles is een prijs of markt te vinden, hoe onrechtvaardig of waardeloos ook en ongeacht de maatschappelijke kosten die een bepaalde prestatie met zich meebrengt. Denk hierbij aan kinderarbeid, mensensmokkel of milieuvervuiling. Zelfs ‘Pareto-efficiëntie’ op de markt, waarbij bij een bepaalde allocatie van middelen in ieder geval niemand slechter af is, zegt weinig over de rechtvaardigheid ervan. ¹¹

Rechtvaardigheid is bij uitstek een ethisch en moreel vraagstuk, waarop de markt geen antwoorden kan bieden. Moraliteit

⁹ Zoals eerder gezegd: talent is geen eigen verdienste en talenten zijn niet eerlijk verdeeld. De markt kan deze onrechtvaardigheid nooit corrigeren, hoe open en betwistbaar de markt ook is.

¹⁰ Hiermee zeggen we niet dat de markt immoreel is en dus per definitie iets slechts is. Het marktprincipe is amoreel in de zin dat het een neutraal allocatiemechanisme is en slechts bij toeval rechtvaardige (of onrechtvaardige) uitkomsten genereert.

ligt besloten in de individuen die op de markt opereren of in de regels en beperkingen die wij als mensen zelf, via de staat als marktmeester, aan de markt opleggen (zie hiervoor deel 3). Voor liberalen geldt hierbij het fundamentele uitgangspunt dat de vrijheid van de een die van een ander niet mag schaden ¹²; de prestatie van de een mag niet ten koste gaan van een ander, nu en later. ¹³ Sociaal-liberalen benadrukken hierbij bovendien de verantwoordelijkheid van het vrije individu voor het geheel; met andere woorden, als persoonlijk gewin uit de pas loopt met de maatschappelijke baten, dan is er wat ons betreft reden tot zorg vanuit het perspectief van sociale rechtvaardigheid.

Wederzijdse beïnvloeding

Sociaal-liberalen zijn zich dus bewust van de wederzijdse beïnvloeding tussen vrije individuen in de samenleving. Jouw handelen heeft consequenties voor anderen en de samenleving als geheel, maar anderen hebben natuurlijk ook invloed op jouw leven. ¹⁴ Dit leidt er vervolgens toe dat we erkennen dat je eigen prestatie bijna nooit volledig en alleen je eigen verdienste is, maar mede mogelijk wordt gemaakt door anderen en de samenleving

¹¹ Vaak erkennen mensen wel dat de markt tot onrechtvaardige uitkomsten kan leiden, maar wordt dit als noodzakelijk kwaad gezien. De koek moet volgens hen eerst groter worden (via beloon prestatie) om überhaupt te kunnen verdelen (deel de welvaart). Deze redenatie druist in tegen onze sociaal-liberale principes waarin het zelfbeschikkende sociale individu centraal staat, en niet per definitie economische groei, die op zichzelf weinig zegt over de mate waarin kansen in een samenleving verdeeld zijn.

¹² Dit is het zogeheten ‘schadebeginsel’ dat vooral door de Engelse filosoof en econoom John Stuart Mill werd uitgedragen in zijn bekendste werk *On Liberty*.

¹³ Zie het essay over de richtingwijzer ‘Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving’ (VMS 2013).

¹⁴ Deze wederzijdse beïnvloeding strekt uiteraard ook over landsgrenzen heen. Zie het essay over de richtingwijzer ‘Denk en Handel Internationaal’ (VMS 2014).

als geheel. Want in hoeverre heb je jouw topbaan echt helemaal aan jezelf te danken? Denk je ook wel aan je stimulerende ouders of aan die leraar op de middelbare school die zo goed kon uitleggen? Of omgekeerd: is het echt alleen jouw eigen schuld dat je geen baan kunt vinden? Komen de klappen van de economische crisis nu net het hardste aan in jouw sector, of hebben jouw

‘Het marktmechanisme is amoreel. Alleen mensen kunnen zeggen wat rechtvaardig is’

ouders je gestimuleerd om een ‘verkeerde’ opleiding of beroep te kiezen? In de meritocratie van de 21^e eeuw worden succes en falen gezien als respectievelijk eigen verdienste en eigen schuld. Maar dat is niet altijd, of wellicht bijna nooit, terecht. Natuurlijk heb je hier zelf een groot aandeel in, maar andere mensen zijn onmisbaar in je leven en beïnvloeden, in velerlei zichtbare en onzichtbare rollen, de manier waarop je leven vorm krijgt. Ook bij een liberale politieke theorie die het vrije individu centraal stelt, past deze aanname goed, maar het ontslaat mensen niet van hun eigen verantwoordelijkheid. Het is onze overtuiging dat juist vrije individuen zich ten volle bewust zijn van de gevolgen van hun daden en van de hoge mate waarin we anderen nodig hebben om ons eigen leven vorm te geven. ¹⁶

Vanwege deze lotsverbondenheid en wederzijdse beïnvloeding vinden we het logisch en rechtvaardig om welvaart met elkaar

¹⁶ Zie Hendriks, C. ea. (2014), *Van opgelegde naar oprechte participatie: de mens en zijn verbindingen in samenleving, economie en staat*. Den Haag: Boom Lemma.

te delen. We dragen immers allemaal ons eigen grote en kleine steentje bij aan de samenleving – of wellicht soms geen enkel steentje – en daarvan profiteert iedereen. We herverdelen dus niet vanuit een Robin Hood-achtige overtuiging dat de rijken geld moeten afstaan aan de armen (het pure herverdelen). We delen de welvaart, en vinden dat hierbij de meest succesvollen in de samenleving meer moeten bijdragen, omdat we hiermee het leven voor *iedereen* veiliger en leefbaarder maken. Een progressief belastingstelsel waarbij hogere inkomensgroepen meer belasting afdragen (zie deel 3) is hierbij een logisch beleidsgevolg. Hetzelfde principe geldt ook voor bijvoorbeeld de gezondheidszorg. Mensen met een goede gezondheid dragen bij aan de zorgkosten van mensen met gezondheidsproblemen omdat we daar, letterlijk en figuurlijk, allemaal beter van worden. Landen waar welvaart in relatief grote mate wordt verdeeld, scoren goed op ondernemerschap, innovatie en dynamiek. Dit betekent dat het niet noodzakelijk is dat individuen de volle 100 procent van de vruchten van hun arbeid moeten plukken.

Dit delen van de welvaart vanwege onderlinge verbondenheid mag wat ons betreft ook tot uiting komen bij het belonen van prestaties, vooral als het gaat om bonussen. In de horeca is het redelijk gangbaar voor de bediening om hun bonus (de fooi) te delen met het personeel achter de schermen – de koks en de afwashulp. Maar een topman van een groot bedrijf zal niet snel zijn miljoenenbonus delen met alle werknemers in zijn bedrijf. Een rechtvaardig beloningssysteem is gebaseerd op het idee dat meerdere mensen hun kleine of grote steentje bijdragen aan de beloonde prestatie. ¹⁶ Niet alleen de manager van een bedrijf, die niet optimaal kan presteren zonder de mensen op de werkvloer.

¹⁶ John Rawls, een van de belangrijkste rechtvaardigheidsdenkers van de 20^e eeuw, volgde een vergelijkbare redenering met zijn ‘verschilbeginsel’: ook de minst bedeelden zouden moeten meeprofiteren van het belonen van een uitmuntende prestatie van een enkele.

Een rechtvaardige bonus spreekt ook waardering uit voor de vaak minder zichtbare, maar net zo belangrijke prestaties, die soms moeilijker te vatten zijn in concrete cijfers: een prettige ontvangst voor bezoekers of een goed werkend computersysteem.

In het maatschappelijk debat over wat sociaal rechtvaardig is, nemen sociaal-liberalen de onderlinge verbondenheid tussen individuen mee in hun afweging. We vinden het rechtvaardig om mensen te belonen voor activiteiten die de samenleving als geheel en individuen daarbinnen ten goede komen. En we vinden het rechtvaardig dat anderen mee profiteren van dit succes. Op het moment dat beloning en prestatie, en persoonlijk gewin en maatschappelijke baten, te ver uit de pas lopen, is er wat ons betreft reden tot ingrijpen. Vooral ook als door verkeerde financiële prikkels te weinig mensen tijd en geld willen investeren om bijvoorbeeld rechter te worden, omdat het veel lucratiever is om bankier te worden. Of als het salaris van een schoonmaker in geen verhouding meer staat tot het belang van een schone leefomgeving voor de economie en samenleving. Hier begint in onze ogen de rol van de democratische gelegitimeerde overheid als hoeder van zowel individuele vrijheden als het algemene belang. Daarover gaat deel 3 van dit essay.

De uitgangspunten van het progressief sociaal-liberaal gedachtegoed van D66 zijn vertaald in vijf zogeheten ‘richtingwijzers’. Deze richtingwijzers geven richting aan ideevorming in de partij.

Sociaal-liberale richtingwijzers

Vertrouw op

de eigen kracht van mensen

Wij vertrouwen op de eigen kracht en ontwikkeling van mensen. Daarom zien we de toekomst met optimisme tegemoet. Mensen zijn zo creatief dat ze steeds opnieuw zelf oplossingen vinden. Wij willen dat de overheid deze kracht, vindingrijkheid en creativiteit ondersteunt en ruimte geeft. De sleutel tot verandering ligt bij mensen zelf en wij willen dat de overheid daarbij aansluit. Wat mensen voor zichzelf en anderen kunnen doen is veel belangrijker en effectiever dan wat de overheid kan doen.

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mensen zijn niet gelijk, wél gelijkwaardig. Mensen zijn verschillend en wij willen dat de overheid ruimte laat voor die verschillen. Wij streven naar economische zelfstandigheid voor zoveel mogelijk mensen en vinden dat mensen die uitmuntend presteren daarvoor een beloning verdienen. Wij willen een dynamische, open samenleving waarin iedereen de ruimte krijgt om zijn eigen beslissingen te nemen en iedereen zich op zijn eigen manier kan ontwikkelen. Wij vinden het vanzelfsprekend om welvaart met elkaar te delen. We willen dat zoveel mogelijk mensen meedoen in het maatschappelijk en economisch proces, want daar worden we allemaal beter van. Voor mensen die zichzelf niet kunnen redden dragen we een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Denk en handel internationaal

Nederland staat niet op zichzelf. Samenlevingen zijn op steeds meer manieren met elkaar verbonden. Internationale samenwerking en economische vooruitgang zijn sleutels naar een wereld met minder oorlog en conflicten. Wij onderkennen dat Europa steeds meer ons binnenland wordt. Bij alles wat we doen vragen we ons af welke effecten dat heeft op anderen in de wereld. Daarbij handelt D66 steeds pragmatisch, nuchter en op basis van feiten.

Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving

Wij willen de wereld om ons heen tegemoet treden met respect en mededogen. Dat geldt voor de mensen om ons heen en voor onze omgeving. De aarde is niet van ons en dus geen gebruiksartikel. We willen stoppen met het uitputten en vervuilen van onze leefomgeving. We willen dat in de discussie over natuur en milieu niet het behoud, maar de aantasting van natuur en milieu beargumenteerd moet worden.

Koester de grondrechten en gedeelde waarden

De fundamentele waarden van onze samenleving zijn vrijheid voor en gelijkwaardigheid van ieder mens, ongeacht opvattingen, geloof, seksuele geaardheid, gerichtheid of herkomst. Lichamelijke integriteit, geweldloze oplossing van belangenconflicten en een respectvol gehanteerde vrijheid van meningsvorming en uiting, inclusief respect voor onze democratische rechtsstaat, zijn voor ons centrale waarden. Die waarden zijn universeel en zonder meer bovengeschikt. Wij beschermen de grondrechten van onszelf en anderen.

De staat

[Deel 3]

Mag de staat topinkomens bij wet aan banden leggen? Of kan dit aan de markt zelf worden overgelaten? Moet de staat ervoor zorgen dat iedereen een basisinkomen of pensioen heeft, of dragen mensen hiervoor zelf de verantwoordelijkheid? En is het eigenlijk rechtvaardig om tot 50 procent van je inkomen af te dragen aan de Belastingdienst?

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, speelt de staat binnen elke vorm van liberalisme een cruciale rol, ook de welvaartsstaat. Juist als het gaat om het borgen van sociale rechtvaardigheid. ¹⁷ Liberale denkers en politici stonden niets voor niets aan de wieg van tal van sociale wetten en voorzieningen, zoals de wet tegen kinderarbeid of de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering. De staat is in sociaal-liberale ogen de hoeder van individuele vrijheid. Niet van één individu, maar van alle individuen en daarmee ook van het algemene belang.

Staat als marktmeester

Het belonen van prestaties, private ijver en inspanning, is in het individuele en in het algemene belang, zo stelden we eerder in dit essay. Tenminste zolang persoonlijk gewin en maatschappelijke baten niet te ver uit elkaar lopen. De staat kan niet, bijvoorbeeld bij wet, direct bepalen welk salaris rechtvaardig is voor welk beroep, of welke bonus redelijk is voor welke prestatie. Althans, niet als het prestaties in de private sector betreft. De staat kan er als marktmeester wel voor zorgen dat inspanning op een rechtvaardige manier wordt beloond. Vaak wordt gesteld dat overheidsingrijpen via wetten en regels de ‘natuurlijke’ werking van markten verstoort en private ijver in de weg zit, en daarmee inefficiënt is. Het is echter een illusie om te denken dat er zoiets bestaat als een markt buiten de staat en buiten wet- en regelgeving om. De markt bestaat zelfs bij de gratie van de staat, al is het alleen maar om de basale noodzaak van het naleven van contracten, dat fundamenteel is voor een goed en efficiënt functionerende markt. Een efficiënte markt is een betwistbare en open markt, wat actief onderhoud van de staat vraagt, bijvoorbeeld bij het tegengaan van machtsmonopolies en oneigenlijke concur-

¹⁷ Zie *Ordening op Orde. Voorbij een discussie over markt en staat* (VMS 2014).

rentie. Het is dus vooral de vraag *welke* regels nodig zijn om de markt goed te laten werken en tot rechtvaardige uitkomsten te laten leiden.

‘Een markt kan niet bestaan zonder de staat’

Betwistbaarheid is hierbij een belangrijke voorwaarde: markten moeten open staan voor nieuwe ideeën en nieuwe mensen. Dit is niet alleen efficiënt, maar ook rechtvaardig, omdat dan de *outsiders* op de markt – de mensen die aan de zijlijn staan – ook een kans maken om bijvoorbeeld een zaak te beginnen of een baan te vinden. Het is om deze reden dat D66 al jaren pleit voor een versoepeling van het ontslagrecht, die de baanmobiliteit vergroot en daarmee de kansen op een baan voor mensen die net de arbeidsmarkt betreden (jongeren), bijna verlaten (ouderen), of al langer op zoek zijn. Betwistbaarheid betekent ook dat nieuwe bedrijven met nieuwe ideeën een kans van slagen moeten hebben. Zo moet de financiële wereld niet gedomineerd worden door enkele grootmachten, maar moeten ook nieuwe banken gemakkelijk tot de markt kunnen toetreden. Als marktmeester kan de staat ook juist die prestaties stimuleren die goed zijn voor de samenleving en de individuen daarbinnen, of beloningen tegengaan voor schadelijke activiteiten.

Materiële basiszekerheid voor iedereen

De staat speelt niet alleen een rol bij het stimuleren van private ijver, maar ook bij het delen van de welvaart. Hoewel sociaal-liberalen het delen van welvaart door individuen, uit liefdadigheid, empathie of een ander gevoel, uiteraard toejuichen, is het verzorgen van materiële basiszekerheid voor individuen wat ons betreft uiteindelijk een taak van de staat. Met voedselbanken

is op zich niets mis, maar zij vormen geen rechtvaardige vervanging. Voor sociaal-liberalen staat het zelfbeschikkende vrije individu voorop, dat niet sociaal of economisch afhankelijk moet zijn van anderen. Hulp geven en krijgen is prima, maar wat als dit ertoe leidt dat iemand geen kritiek meer durft te uiten op die hulp omdat hij bang is deze niet meer te krijgen? Liefdadigheid kan daarnaast leiden tot willekeur; diegene met het meest zielige verhaal krijgt – vaak ook terecht – hulp van anderen. Maar wat betekent dit voor mensen die niet de publiciteit zoeken? Hebben die dan pech? Of sterker nog, is het hun eigen schuld omdat ze niet om hulp gevraagd hebben? De staat is bij uitstek geschikt om sociale rechtvaardigheid vorm te geven door welvaart te delen. Wet- en regelgeving geldt immers voor iedereen die aan bepaalde objectieve criteria voldoet. ¹⁶

De geijkte manier om welvaart te delen, is via de belastingen. Vaak worden belastingen gezien als iets negatiefs, maar over het algemeen zijn mensen best bereid om een deel van hun inkomen af te staan aan ‘het geheel’. We profiteren er immers allemaal van, en het is fijn om te wonen in een samenleving waarin dingen goed geregeld zijn. Het is ook goed om in dit verband het misverstand recht te zetten dat de welvaartsstaat, via relatief hoge belastingen, prestatie in de weg zou zitten. Of dat de vele sociale voorzieningen mensen lui zouden maken. Het feit dat er in landen met een goed ontwikkelde welvaartsstaat *juist ook* veel vrijwilligerswerk wordt gedaan, is illustratief in dit verband. Net zoals er in deze landen ook sprake is van een hoge productiviteit en concurrentievermogen.

¹⁶ Zie voor een uitgebreide analyse *Ordening op Orde. Voorbij een discussie over markt en staat* (Van Mierlo Stichting, 2014).

Een solide materiële en immateriële basis zorgt er in onze ogen voor dat juist het beste in mensen naar boven komt, omdat mensen met een zekere basis risico's durven te nemen en omdat goed voorbeeld doet volgen. Het zijn in onze ogen vaker de regels rondom voorzieningen die problemen veroorzaken of verkeerde prikkels geven. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de wachttijdregeling van vier weken voor het aanvragen van de bijstand. Dit kan ertoe leiden dat mensen geen tijdelijk werk aannemen omdat ze na afloop van hun contract opnieuw met die vier weken wachttijd worden geconfronteerd – en daarmee opnieuw met vier weken geen inkomen.

De staat deelt de welvaart om daarmee de randvoorwaarden te creëren voor individuen om over hun eigen leven te kunnen beschikken, en om daarmee het streven naar kansengelijkheid vorm te geven. Dit doet de staat door goed onderwijs te verzorgen en een voor iedereen toegankelijke gezondheidszorg, maar ook door het bieden van een vorm van materiële basiszekerheid. De staat beschermt onze individuele vrijheden, wellicht paradoxaal genoeg, door ook vrijheden in te perken. Denk hierbij aan de leerplicht. De staat verplicht een jongere tot het volgen van onderwijs, ongeacht zijn eigen wil, met het doel om zijn kansen in het leven, en daarmee zijn toekomstige vrijheid, te bevorderen. Of denk aan verplicht pensioensparen, omdat mensen – vanwege hun 'begrensde rationaliteit'²⁰ – niet altijd uit zichzelf geld opzij zetten voor hun oude dag. We zijn niet altijd blij met deze verplichtingen, maar het opgeven van bepaalde vrijheden ten

²⁰ De term 'begrensde rationaliteit' is onderdeel van de besluitvormingstheorie geformuleerd door socioloog Herbert Simon. Door onder andere een tekort aan informatie en tijd maken mensen niet altijd een rationeel optimale beslissing.

²⁰ Het denken in termen van een 'sociaal contract' tussen burgers kwam op in de 16^e en 17^e eeuw en wordt uitgedragen door politiek filosofen als Thomas Hobbes en Jean-Jacques Rousseau.

behoefte van andere vrijheden vormt onderdeel van het 'sociale contract'²¹ dat we met elkaar hebben gesloten, om ons leven en het samenleven überhaupt mogelijk te maken.

Vrij maken of beter maken?

De cruciale vraag hierbij is: hoe ver mag de staat gaan in het inperken van deze vrijheden, ten behoeve van het individu zelf (nu of later), andere individuen of het algemeen belang? Mag de staat bijvoorbeeld zzp'ers verplichten een arbeidsongeschiktheidsverzekering af te sluiten om hen daarmee te behoeden voor een grote inkomensval bij ziekte? Mag de staat bedrijven verplichten om meer vrouwen in de top van hun bestuur aan te nemen? Het bevorderen van zelfbeschikking via de welvaartsstaat betekent voor sociaal-liberalen een voortdurende evenwichtsoefening tussen 'vrij laten', 'vrij maken' en 'beter maken'.²¹ Sociaal-liberalen willen individuen vooral 'vrij maken', in de overtuiging dat enkel nadruk op de zogenoemde negatieve vrijheid ('vrij laten') ertoe kan leiden dat vooral de sterksten in de samenleving winnen. Het risico van ons streven naar 'vrij maken' is echter dat we mensen ook willen 'beter maken', en dat we gaan voorschrijven wat iemand met zijn leven moet doen. Daarom moeten sociaal-liberalen er altijd op bedacht zijn de negatieve vrijheid niet uit het oog te verliezen. Niemand heeft immers de waarheid in pacht, zeker de staat niet, over wat een waardevol leven is. De grens tussen vrij maken en beter maken is niet altijd eenvoudig te trekken. Een bijstandsgerechtigde verplicht tot een tegenprestatie kan wellicht zijn kansen op een

²¹ Met dank aan Rutger Claassen voor het gebruik van deze terminologie.

baan vergroten doordat hij bepaalde vaardigheden opdoet ('vrij maken'), maar hoe ver gaan we hierin? Welke vaardigheden vinden we belangrijk ('beter maken')? En wat als het individu hier zelf anders over denkt?

Onze nadruk op 'vrij maken' betekent ook dat we ruimte willen bieden aan verschil in de samenleving; individuen zijn vrij om hun eigen leven in te richten, ieder op zijn eigen manier. In Nederland staat, historisch gezien, het streven naar sociale rechtvaardigheid gelijk aan het streven naar gelijkheid. Naar gelijke uitkomsten dus, maar wij benadrukken gelijke kansen. We kunnen dan ook niet zeggen hoeveel inkomens(on)gelijkheid precies rechtvaardig is. Of in gangbare economische termen: we kunnen niet zeggen of een Gini-coëfficiënt van 0,35 meer of minder rechtvaardig is dan een coëfficiënt van 0,55. ²⁴ Zelfs, of juist, perfecte inkomensgelijkheid zegt weinig over de mate van kansengelijkheid, net zoals inkomensongelijkheid daar ook weinig over zegt. Voor een goede beoordeling van de mate van sociale rechtvaardigheid van onze samenleving, moeten we dus verder kijken dan alleen naar de cijfers over inkomens(on)gelijkheid.

²⁴ De Gini-coëfficiënt is een methode om ongelijkheid weer te geven, en is een getal tussen 0 en 1 waarbij 0 perfecte gelijkheid betekent (iedereen verdient hetzelfde) en 1 perfecte ongelijkheid (één persoon verdient alles).

Afsluitend

Prestatie belonen en welvaart delen vormen twee kanten van dezelfde sociaal-liberale medaille. Vanuit ons ideaal van individuele vrijheid en zelfbeschikking past het om mensen te belonen voor de prestaties die ze leveren. Als individuen de vruchten mogen plukken van hun werk kunnen ze daadwerkelijk vrij zijn om hun leven naar eigen inzichten te leiden. Tegelijkertijd is een individuele verdienste nooit volledig het resultaat van een individuele inspanning alleen. Talent wordt bij de geboorte gekregen, we profiteren allemaal van ons goede onderwijs, en goed presteren kan niet in een omgeving waar de randvoorwaarden niet in orde zijn. Sociaal-liberalen zien individuen altijd in verbondenheid met elkaar, en dat geldt ook voor individuele prestaties. Ieder individu is schatplichtig aan de stimulerende invloed van zijn sociale omgeving.

Deze sociale omgeving kan ook belemmerend werken voor de mogelijkheden van een individu om prestaties te leveren. Vanuit onze overtuiging dat ieder mens gelijkwaardig is, vinden we dat ieder individu gelijke kansen moet hebben om volwaardig deel te nemen aan de samenleving. Kansengelijkheid betekent hier het minimaliseren van de verschillen tussen mensen die er niet toe mogen doen, zoals sociaal-economische achtergrond, etnische afkomst of geloofsovertuiging. Dat betekent niet dat we alle verschillen tussen mensen willen wegpoetsen. Mensen hebben uiteenlopende ambities, zetten zich meer of minder in, en zijn in verschillende mate bereid om hun talenten te benutten. Ongelijkheid tussen mensen op basis van inzet en verdienste is daarom niet onrechtvaardig. Sociale rechtvaardigheid betekent niet het afdwingen van gelijke uitkomsten, maar het garanderen van gelijke kansen.

Juist vanwege deze kansengelijkheid is het belangrijk om onze welvaart te delen. Om iedereen een kans te geven zijn talenten te ontdekken en optimaal te benutten, moeten we als samen-

leving investeren in een goed onderwijsstelsel, toegankelijke gezondheidszorg en solide sociale zekerheid. Alleen dan krijgt ieder individu de kans om zijn potentie optimaal te benutten. Ook wanneer die geconfronteerd wordt met een flinke dosis pech in het leven.

Sociale rechtvaardigheid is een moreel vraagstuk waaraan mensen onderling een invulling moeten geven. Het is geen kwestie van cijfers, statistiek en economische modellen. Alleen gezamenlijk bepalen wij de waarde van bepaalde prestaties en welke beloningen hierbij passend zijn. Alleen gezamenlijk bepalen wij wat een rechtvaardige welvaartsverdeling is. We kunnen dat niet aan 'de markt' overlaten; die is immers amoreel en maakt geen onderscheid tussen goed en slecht of tussen rechtvaardig en onrechtvaardig. Ook 'de overheid' is niet in staat om te bepalen wat sociaal rechtvaardig is. Alleen mensen onderling kunnen dat onderscheid maken. Sociale rechtvaardigheid vraagt daarom bovenal een structureel en volwassen maatschappelijk gesprek en een politieke vertaling daar van. Dit essay biedt aanknopingspunten voor, en een oproep aan sociaal-liberalen om dit maatschappelijke gesprek aan te gaan.

Uitdagingen in de politieke praktijk

[Epiloog]

Dit essay schetst de uitgangspunten waarmee sociaal-liberalen het maatschappelijk debat over sociaal-economische rechtvaardigheid kunnen aan- en ingaan. In deze epiloog kijken we naar enkele actuele maatschappelijke vraagstukken; wat kan ‘Beloon prestatie en deel de welvaart’ hierbij betekenen?

Topinkomens en bonussen

>> De salarissen en bonussen aan de top vormen het symbolische hart van de discussie over inkomensongelijkheid die de laatste jaren weer stevig is opgelaaid. Het (zelfs flink) belonen van een prestatie past zeker bij een sociaal-liberale kijk op de meritocratische samenleving. Zolang het een ‘echte’ prestatie is en niet een automatische beloning. En zolang iemand ook op de blaren moet zitten als het misgaat. Met beide voorwaarden gaat het (nog steeds) grondig mis, niet alleen in de bankensector. Allerlei perverse prikkels zorgen ervoor dat sommige individuen worden beloond voor het nemen van maatschappelijke risico’s, terwijl anderen voor de kosten moeten opdraaien (in het geval van de banken uiteindelijk de belastingbetaler). Dit tast het rechtvaardigheidsgevoel van mensen terecht aan. Vooral als er publieke middelen mee zijn gemoeid, is er reden om bijvoorbeeld via wetgeving in te grijpen. Door onder andere toenemende globalisering lijkt dit in de private sector lastig te zijn. Beloningen aan de top worden vaak goedgepraat door de werking van de markt, maar zijn er echt geen goede bestuurders meer te vinden als er niet marktconform wordt beloond? Daarbij is dit uiteindelijk een moreel vraagstuk waarop de markt geen antwoord kan geven. Mensen onderling wel. En de topbestuurder zelf ook. *Noblesse oblige*.

Ouderen op de arbeidsmarkt en demotie

>> Automatische loonsverhogingen (of bonussen) passen zoals gezegd niet bij ons meritocratische ideaal. Het idee dat we in de loop van onze carrière altijd en ieder jaar meer moeten gaan verdienen, is wijdverbreid. Dit wrekt zich nu vooral bij ouderen op de arbeidsmarkt, die voor werkgevers vaak te duur worden gevonden en dus – eenmaal uit het vaste contract – nauwelijks nog aan een baan komen. Vanuit ons perspectief is het logisch dat de beloning minder wordt als je inspanning minder wordt (even daargelaten of dit inderdaad altijd het geval is). Deze stap terug is bij lange na nog niet geaccepteerd. Sociale mobiliteit – overigens een zeer nastrevenswaardig doel – kent vooral de connotatie van mobiliteit ‘naar boven’ en nooit naar beneden. En dat terwijl demotie voor veel mensen remotie betekent: een stap terug kan ook een stap vooruit zijn. Omdat je ander werk gaat doen dat je ooit had willen doen (voordat je manager moest worden, want dat was de stap vooruit) of omdat je werkzaamheden beter passen bij je levensfase. In een samenleving waar jong de norm is, moeten we met elkaar spreken over wat het betekent om ouder te worden.

Alles flex?

>> Steeds meer mensen hebben in Nederland een flexibele arbeidsrelatie, bijvoorbeeld als zzp’er of werknemer met een tijdelijk contract. Flexibiliteit past bij de 21^e-eeuwse samenleving en economie. Maar het 20^e-eeuwse arbeidsbestel past niet bij deze flexibiliteit, en biedt vooral bescherming en ‘oude’ zekerheden voor mensen met een vast contract. Met als gevolg dat flexibiliteit voor sommige, toch al vaak kwetsbare groepen mensen (laagopgeleiden, niet-westerse allochtonen) wel heel onzeker wordt. Deze kansenongelijkheid vinden we onrechtvaardig. Mensen hebben enige mate van basiszekerheid nodig om een prestatie te kunnen leveren. ‘Alles vast’ is echter niet de oplossing, maar juist onderdeel van het probleem: het is te duur en risicovol geworden voor de werkgever. In een stelsel der werkenden van de 21^e eeuw moet een basiszekerheid gelden ongeacht het soort werk dat je doet en werken we voortdurend aan de inzetbaarheid van mensen op de arbeidsmarkt. Geen baanzekerheid, maar werk- en inkomenszekerheid.

Verplichte verzekering voor zzp'ers

>> Concreet spitst de discussie over de flexibilisering van de arbeidsmarkt zich toe op het al dan niet verplicht verzekeren van zzp'ers tegen ziekte en arbeidsongeschiktheid. Ongeveer eenderde van de zzp'ers is verzekerd tegen dit soort inkomstenderving. Vanuit de sociaal-liberale nadruk op individuele keuzevrijheid kan worden beredeneerd dat het de vrijheid van de ondernemer is om zich al dan niet te verzekeren (even daargelaten of een zzp'er altijd echt een ondernemer is). Echter, op het gebied van arbeidsongeschiktheidsverzekeringen geldt sterk dat de vrijheid van de een de vrijheid van de ander schaadt. Het zijn vooral de zzp'ers die weinig risico lopen op langdurige ziekte of arbeidsongeschiktheid die zich niet verzekeren, waardoor de kosten voor zo'n verzekering voor andere zzp'ers met veelal een hoog risico heel hoog worden. 60 procent van de zzp'ers die niet zijn verzekerd, geven aan dat de belangrijkste reden hiervoor de hoge kosten zijn. De keuzevrijheid van de een beperkt dus de keuzevrijheid van de ander. Een verplichte verzekering ligt voor de hand, maar wel als onderdeel van een integrale herziening van ons arbeidsbestel met nieuwe zekerheden voor alle werkenden.

Basisinkomen

>> Het basisinkomen is terug van weggeweest. Een vast bedrag voor iedereen – timmermannen, medisch specialisten, daklozen – ongeacht of je het nodig hebt. Vanuit het idee dat mensen beter presteren met een vorm van basiszekerheid past het basisinkomen bij het sociaal-liberale gedachtegoed. Het biedt mensen de mogelijkheid om echt te kiezen wat ze met hun leven willen doen (en bijvoorbeeld niet te werken, maar om weer naar school te gaan of voor een zieke te zorgen). Op deze manier geeft het basisinkomen vorm aan de sociaal-liberale gedachte dat iedereen zijn steentje bijdraagt aan onze samenleving, hoe groot of klein dan ook. Vanuit sociaal-liberaal perspectief zijn er echter ook goede argumenten te geven waarom het basisinkomen een slecht idee is. De betaalbaarheid ervan is een praktisch probleem, maar kent een principiële onderliggende keuze: de vrijheid van de een om met zijn basisinkomen niets te doen – of wellicht beter: om iets anders te doen dan te werken – betekent dat de vrijheid van een ander om dit ook te doen wordt beperkt. Het basisinkomen moet immers wel worden verdiend door andere werkenden. Daarnaast moet voor sociaal-liberalen, net als voor alle liberalen, de *noodzakelijkheid* van overheidsingrijpen altijd worden aangetoond. Ingrijpen door de staat, bijvoorbeeld via een basisinkomen, kan nooit het uitgangspunt zijn. ²⁴

²⁴ Voor een discussie over de plaats van het basisinkomen in het sociaal-liberale gedachtegoed, zie de artikelen in *idee*, het tijdschrift van de Van Mierlo Stichting, van Coen Brummer en Abele Kamminga (*idee* 2, 2015) en Mark Sanders (*idee* 4, 2015).

Internationaal

>> Vanuit ons uitgangspunt dat ieder individu gelijkwaardig is, streven we naar kansengelijkheid voor ieder mens, ongeacht waar je wieg heeft gestaan. Het belonen van prestatie stopt dus niet bij de landsgrenzen. Daar profiteren we van – denk aan de Nederlandse baggeraars in de Golf. Maar wie bepaalt op een internationale markt wat een rechtvaardige beloning is? Daarbij verdelen we onze welvaart internationaal, omdat we ons bewust zijn dat we die welvaart deels te danken hebben aan anderen op de wereld. Om kansengelijkheid voor iedereen te creëren, zetten we onze welvaart in voor ontwikkelingssamenwerking, waarbij we ook prestatie willen belonen ('geef ze geen vis, maar een hengel'). Maar we kunnen niet alle noden van de wereld op onze schouders nemen. Welk deel van onze welvaart zijn we bereid te delen, en met wie? En zijn we ook bereid onze schulden te delen? Net zoals we onze welvaart niet in ons eentje genereren, kunnen we de meeste schulden niet volledig op het conto van de schuldenaar schrijven. Een sociaal-liberaal perspectief op (kwijtschelding van) de Griekse staatsschuld of de schulden van ontwikkelingslanden gaat uit van eigen schuld en verdienste, maar kijkt ook naar de rechtvaardigheid daarvan. Ingewikkeld in dit alles is het ontbreken van een staat op wereldniveau. TTIP leidt tot meer handel en meer mogelijkheden voor prestatiebeloning over grenzen heen. Maar wie grijpt in wanneer dit tot ongewenste resultaten leidt, zoals chloorkippen in onze supermarkten? De internationale markt kan prestatie belonen, maar kan niet zorgen voor een *rechtvaardige* beloning. Waar is de internationale marktmeester?

Dotted lines for writing notes on page 68.

Dotted lines for writing notes on page 69.

Colofon

Dit essay is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, voor sociaal-liberaal gedachtegoed.

Auteur

Corina Hendriks

Eindredactie

Mark Snijder

Met speciale dank aan:

Aai Schaberg
Ad van Vugt
Alexander Rinnooy Kan
Daniël Boomsma
Frank van Mil
Ingrid Robeyn
Jan Willem Holtslag
Jieskje Hollander
Joris Backer
Klaus de Rijk
Manon Graafland
Mark Sanders
Marty Smits
Rutger Claassen

En de:

D66-thema-afdeling Economie
D66-thema-afdeling Duurzaam

Ontwerp

de ontwerpvloot

Drukwerk

ANDO Graphic

Beloon prestatie en deel de welvaart

Mr. Hans

van Mierlo

Stichting